

Владан Недић

СТАРАЦ РАШКО, ПЕВАЧ ВУКА КАРАЦИЋА

У свом „рачуну од јуначки песама” Караџић је, 1833, одредио Старцу Рашку место иза Подруговића, Вишњића и Милије – значи, врло високо место. Написао је о њему једну страницу. Певач је, вели, био „родом од Колашина, па још у почетку Српске буне на даије добежао у Србију и наместио се у наји Јагодинској у селу Сабанти”. Од њега је објавио десет песама: *Зидање Скадра*, *Женидба кнеза Лазара*, *Смрт Душанова*, *Урош и Мрљавчевићи*, *Зидање Раванице*, *Маргита дјевојка и Рајко војвода*, *Женидба Грујице Новаковића*, *Четири ускока*, *Цар Сулеман* и *Саво патријар и Бој на Делиграду*. О последњој песми Караџић је напоменуо: „По свој прилици је Рашко ову последњу песму сам певао у логору на Делиграду, јер је ја ни од кога тако по реду нисам могао чути, као од њега, а и они, од који сам је слушао, сви су ми казивали, да су је на Делиграду чули од њега, и да ју је он онде често певао Петру Добрињу.”¹ Говорећи одмах затим о другом певачу, Стојану Хајдуку, наш сакупљач је додао да је и од Рашка имао записану варијанту *Женидба краља Вукашина*.²

Нигде у свом „рачуну” није Караџић споменуо време када је записивао једанаест набројаних песама. Оставио је ипак два наговештаја о томе на другим местима. Испитујући „примере народне епике” у *Српском рјечнику*, Видо Латковић је 1964. уочио да се у издању од 1818. налазе два кратка одломка из песме *Урош и Мрљавчевићи*, под речима *братијеници и староставне*, а у издању од 1852. стихови из песама *Зидање Скадра*, *Женидба кнеза Лазара*, *Смрт Душанова*, *Зидање Раванице* и *Бој на Делиграду*. Исто тако, запазио је и једну драгоцену реченицу у сакупљачевом писму кнезу Милошу 19. јула 1821: „а и код Рашка су ми остале двије лијепе пјесме непреписате: о Женидби Иве Сењанина и о

¹ Вук Стеф. Караџић, *Народне српске пјесме*, књ. IV, у Бечу, 1833, стр. XVII–XVIII.

² Исто, стр. XVIII–XIX.

три сужња у тавници паше Скадарскога”. Из наведене грађе Латковић је извукао убедљив закључак да је Караџић „бележио од Рашка песме најмање” двапут, „1816. и 1820. или 1821. године”, за време боравка у Србији.³ Малу допуну овоме саопштио је Светозар Матић 1966, показавши да се у првом издању *Српског рјечника* наводи један стих из песме *Зидање Раванице*, под речју *Раван*.⁴

На питање да ли је после 19. јула 1821. године добио две песме о којима је писао кнезу Милошу Караџић је такође одговорио посредно. У одељку „рачуна” посвећеном Ђури Милутиновићу побројао је све певаче од којих је имао *Три сужња*.⁵ Рашка није навео. Биће да се после 1821. године нису више никада срели.

Полазећи од своје теорије да су све десетерачке песме о Косову и о Немањићима настале у Срему, Светозар Матић је неколико пута усредредио пажњу око Караџићевог певача. Најпре је – махом на основу језичких појединости, као што су *интови*, *гледе*, *Србљи*, *дањом*, *ноћом* – изнео претпоставку да је гуслар научио старе песме у Срему.⁶ Затим је отишао даље. Изложио је ново мишљење: да су старе Рашкове песме у ствари песме непознатих сремских певача и да им је наш сакупљач при штампању заменио екавски облик ијекавским.⁷ Поред осталих препрека, на Матићевом путу стајала је и једна врло велика. То је Караџићев боравак у Србији 1816. Спрва је Матић био изгледа превидео неоспорну биографску чињеницу. Зато му се и могла омаћи тврдња да после 1813. наш сакупљач све до 1820. није долазио у Србију.⁸ Касније, Матић је покушао да уклони препреку новом претпоставком. Сада је тврдио да Караџићу 1816. није уопште било ни до каквог сакупљања песама у Србији.⁹ Најзад, и у последњим радовима задржао

³ Видо Латковић, *Примери из народне епике у другом издању Вукова Рјечника*, Анали Филолошког факултета, 1964, књ. IV, стр. 246–248.

⁴ Светозар Матић, *Сведочанства једне старе књиге*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1966, књ. XIV, св. 2, стр. 303.

⁵ В. Караџић, *нав. дело*, стр. XX.

⁶ Светозар Матић, *Вуков певач Рашко*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1954, књ. II, стр. 58–66.

⁷ Светозар Матић, *Наш народни еп и наш стих*, Нови Сад, 1964, стр. 69.

⁸ С. Матић, *Сведочанства једне старе књиге*, стр. 302.

⁹ Светозар Матић, *Сведочанства једне старе књиге (II)*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1967, књ. XV, св. 2, стр. 222–223.

се Матић на Рашку. Један део његових песама почео је приписивати слепој певачици из Јарка¹⁰ и слепој Живани.¹¹

Матићеве претпоставке о песмама Старца Рашка нису примљене. Пошто су их подвргли разматрању, Видо Латковић¹² и Никола Банашевић¹³ – први мирно и одмерено, други узбуђено и оштро – утврдили су њихову неодрживост. Они су, између осталог, показали да наведене језичке појединости нису својина само једног уског подручја; да је Караџић 1816. одлазио у Србију управо ради прибирања песама и речничке грађе, а да се одатле и вратио са плодовима; укратко, да ниједан Матићев разлог не доводи у сумњу изјаву нашег сакупљача дату 1833.

При свему томе, Матићева неверица у Караџићеве речи доноси са собом посебну корист, јер нас упозорава на изузетну опрезност око даљег решавања Рашковог случаја. Ваља, значи, уз помоћ још будније пажње потражити преко потребан одговор. А питање гласи: да ли су песме Старца Рашка дело једног певача, једног истог уметника усмене речи?

Приближаваћемо се одговору ако узмемо за полазиште гуслареву нову песму *Бој на Делиграду*, коју је сам испевао у потпуности, без претходника. Матићу се једино чинио необичан њен екавски облик. Одударао му је од свих осталих Рашкових песама, које су биле ијекавске. Треба одмах рећи да у *Боју на Делиграду* гуслар није ипак до краја прешао на екавско наречје. Задржао је овде не само ијекавске речи које су му биле нужне ради попуне стиха (*снијегу, бијелога, бијел, цвијетом, бијеломе, бијеломе, бијела, понанпријед, ријеч, добријех, широкијем, нијесмо, његовијех, бијелу, бијежаћеш, бијегати*), него и понеке друге:

И ижљегне јагње за заклање. (Стих 42)

И ижлезе јагње за заклање. (Стих 69)

Када виђе Бушатли везире. (Стих 305)

¹⁰ Светозар Матић, *Четири белешке о народном епу, II Слепа певачица из Јарка у Срему*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1969, књ. XVII, св. I, стр. 110.

¹¹ С. Матић, *Сведочанства једне старе књиге*, стр. 305–306; Светозар Матић, *Прилози критици Вукових текстова, III, Млав планина*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1970, књ. XVIII, св. I, стр. 15–16.

¹² В. Латковић, *Св. Матић, Вуков певач Рашко [...]*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1956, књ. XXII, св. 3–4, стр. 310–315.

¹³ Н. Банашевић, *Одбрана Вука Стефановића Караџића од најновијих ружења и кућења*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1965, књ. XXXI, св. 1, стр. 260–278; Н. Банашевић, *О најранијим Вуковим дијалектолошким испитивањима. (Поводом неких стихова из Рјечника)*, Ковчежић, 1968, књ. VIII, стр. 5–15.

Не би морао бити чудан углавном екавски облик песме. Када се гуслар латио да пева о савременом догађају, њему се већ наметало – по свој прилици, несвесно – наречје нове постојбине. Друге своје песме чувао је у ијекавском облику, јер их је свакако донео из старог завичаја.

Бој на Делиграду није на висини неколико најбољих Вишњићевих писама о Устанку, али је на равни већине хроничарских песама слепога гуслара. Сликајући опремање и окупљање турске војске, Рашко је од укупно четири стотине шездесет и пет стихова употребио близу триста. Набројао је много људи, река, планина, градова, племена и крајева. Тако је испољио склоност ка развијеном епском каталогу. И у првом и у другом делу песме нагињао је ка строгом симетричном понављању малих целина. Од епитета највише је употребљавао три: *раван*, *силан* и *љут*. Служио се сликовима, не само уобичајеним и општим него и ретким, до којих је често долазио сам:

И са леђа скидоше кафтане,
Испод грла скидоше ћердане.

Баш на бега, сестрића својега.

Брже бери Тоску, љуту војску.
У Косово, у Приштину града,

На онога Малић пашу млада.
Јер се ђаур на оружје диже,

Примиче се ка Косову ближе.

Ето пуче проклета кумбара,
Те удари Петра господара.

И са собом све води попове,

И он вози велике топове.

Доба дана Рашко је одређивао следећом формулом:

Па кад било уочи недеље,
У суботу заучило подне.

За опис рањавања у руку имао је овакав стих:

Клону рука низ чошну доламу.

Од оружја је нарочито издвајао џиду:

Сваки носи џиду на рамену,
До по џиде опшивено вуком
Да с' јунаку не помичу руке.

Све наведене особине *Боја на Делиграду* показао је Рашко и у својим старим песмама.

Посебну пажњу заслужује песма *Маргита дјевојка и Рајко војвода*. Она је скоро цела епски каталог средњовековних владара и јунака, јединствен у свој нашој усменој епизици. Рашко је свакако држао пред очима образац, који се дотле стварао дуго и споро, али му је утиснуо свој печат. Ако се имена епског каталога упореде са онима из осталих његових старих песама, долази се до закључка да су често иста: Милош Обилић, кнез Лазар, Високи Стеван, Југ Богдан, девет Југовића, војвода Момчило, краљ Вукашин, војвода Угљеша, војвода Гојко, цар Стјепан, нејаки Урош, Старина Новак, дели Радивоје, Татомир, млади Грујица, Манојло Грчић. При томе не треба никако сметати с ума да Караџић није од Рашка записао све његове стихове, што је и сам потврдио у писму кнезу Милошу. Гуслар их је у себи, без икакве сумње, имао много више. Једном речју, досад разматрани епски каталог представља добрим делом слику Рашковог репертоара.

Сродност песама *Бој на Делиграду* и *Маргита дјевојка и Рајко војвода* није само у певачевој склоности ка разгранатом епском каталогу. Постоје и друге блискости: епитети *раван* и *љут*, оружје *џида*, као и присуство сликова:

На Тимоку, златноме потоку.
Иван-бего и с њим Обрен-бего.
Који, селе, они починуше,
А који ли они изгинуше;
Данас тога нема ни једнога.
Како бисте, како преминусте,
А како ли робље остависте.

И других осам песама имају стилских сродности са песмом *Бој на Делиграду*. Навели бисмо неколико. У *Женидби Грујице Новаковића* јавља се два пута стих:

Клону рука ни чошну доламу.

Песма *Четири ускока* садржи такође овај десетерац, а, осим њега, и следећи:

Бјеше гаде подне заучило.

Свугде су сликови заступљени у броју који није обичан. Понављање малих целина по правилу се не избегава.

Идући од једне до друге старе песме, опет уочавамо међусобну стилску сродност. *Женидба кнеза Лазара и Женидба Грујице Новаковића* почињу на исти начин: *младић преслужује чашу* ономе коме ће се пожалити што није ожењен. Књиге пророчке (*старославне, староставне, цароставне*) питају се трипут; *пошљедње вријеме* наговештава дваред. Стиховима из песме *Смрт Душанова*:

Каде ти је бабо починуо,
На самрти царство наручио –

одговарају десетерци у песми *Урош и Мрљавчевићи*:

Њему царство царе наручио
На самрти кад је починуо.

И речник свих песама одаје доследност у понављању једног броја израза.

Укупно посматрано, јединство песама Старца Рашка простире се до граница повезаног и затвореног круга. При њиховом поређењу са варијантама других певача добијамо низ појединости на основу којих можемо наслутити што је овде наслеђена, а шта нова грађа – шта је примање из прошлости, а шта личан удео. Из подробног срањивања излази посебно закључак да се непоновљиви врхови песама *Зидање Скадра* и *Урош и Мрљавчевићи* смеју приписати уметности Старца Рашка: крајња утанчаност у сликању сусрета господаревог са љубом, коју је, држећи се задате речи, осудио на смрт; затим, личност старог свештеника, чија брига нису царства већ људски грехови („Одбијте се, силни од силнијех!”) и личност мајке правде („Немој, сине, изгубити душе!”). Више но икоји други певач, он се у грчевима наслеђеног сећања „хватао за последњи сјај нације” – како би то рекао Леполд Ранке – али се историјске пристрасности спасавао мудрошћу коју је показао надносећи се над безумну игру око престола, око власти. У његовој усменој поруци, уметничкој и људској, нашао је подстицаја и један велики представник писане књижевности. На Његошеве стихове о пропасти средњовековних држава наших и о великашима „проклете душе” пао је помало одблесак песама Старца Рашка.